Research Article

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जळगाव जिल्हयाशी आलेला संबंध (१९२९-१९४१)

दिनेश रामदास महाजन , जतिन श्रीधर मेढे

ला व विज्ञान महाविद्यालय, भालोद जि.जळगावपिन (महाराष्ट्र)

सारांश :

भारतीय संविधानाचे निर्माते व जगातील मानवी हक्कांच्या लढयाचे व सामाजिक परिवर्तनाचे क्रांतीकारक ठरलेले डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या दलित उध्दाराच्या व उपेक्षितांच्या आत्मभान जाणीव जागृतीच्या चळवळीने संपूर्ण महाराष्ट्र आणि देश त्यांनी तत्कालीन काळात पिंजुन काढला होता. जळगाव जिल्हाही त्याला अपवाद नाही. पूर्वीचे खानदेश व आताचे प्रशासकीय `जळगाव जिल्हा` हे नामाभिधान लाभलेल्या या परिसरात डॉ.आंबेडकरांनी १९२९ ते १९४१ या त्यांच्या सामाजिक हक्कांच्या व परिवर्तनाच्या लढयाच्या प्रबोधनासाठी अनेकदा विविध कार्यक्रमांना उपस्थिती देऊन तत्कालीन काळातल्या या चळवळीतील कार्यकर्त्यांना वैचारिक बळ देऊन या प्रागतिक चळवळीला योग्य ती दिशा देण्याचा यशस्वी प्रयत्न केल्याचे दिसते. त्यामुळेच त्या काळापासून आजपर्यंत जळगाव जिल्हयातील या आंबेडकरी चळवळीने सामाजिक परिवर्तनात अधिक गती घेतलेली दिसते.त्याचे परिणाम आजच्या या जिल्हयातील सामाजिक सुधारणातही आपणास पाहावयास मिळतात.जिल्हयात ज्या ज्या ठिकाणी त्यांच्या सभा अथवा बैठका झालेल्या होत्या त्या त्या सर्व कार्यक्रमांना या जिल्हयातील तत्कालीन काळातील अस्पृश्य बांधवांनी दिलेली उपस्थिती(प्रतिसाद) महत्वपूर्ण वाटतो. दाचित त्यामुळेच जळगाव जिल्हयाला आंबेडकरी चळवळीच्या परिवर्तनाच्या इतिहासात आजही महत्वपूर्ण स्थान आहे.

प्रस्तावना :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर जळगाव जिल्हयाच्या दौऱ्यावर असतांना भालोद (ता.यावल जि.जळगाव, महाराष्ट्र) येथील सेकंडरी एज्युकेशन सोसायटी संचलित, न्यु.इग्लिश शाळेला त्यांनी भेट दिली. याप्रसंगी त्यांनी शाळेच्या शेरेबुकात (अभिप्राय नोंद वही) आपल्या स्वहस्तक्षरात शेरा लिहिलेला दिसून येतो तो असा, ` येथील परिक्षा पध्दतीत नियमितपणा दिसत नाही. याविषयी मी अधिक अपेक्षित ाहीही सांगू शकत नाही. ही जागा मला स्वच्छ व सुव्यवस्थित वाटली.`[१]

The examination being over the school is not holding classes in the regular way. I can therefore say nothing in particular except to say that I found the place neat and clean.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरहे मुंबई सरकारने नियुक्त केलेल्या स्टार्ट कमिटीचे सदस्य होते.मुंबई प्रांतातील अस्पृश्य व आदिवासी जमातींची आर्थिक, शैक्षणिक व सामाजिक स्थिती अभ्यासून सुधारणात्मक उपाययोजना सुचविण्यासाठी या समितीची नियुक्ती करण्यात आली होती.[२] या समितीचे कामकाज करीत असतांना २९ ऑक्टोंबर १९२० रोजी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर चाळीसगाव येथे आले असतांना त्यांना पुन्हा वाईट अनुभव आला. हिंदु टांगेवाल्याने त्यांना बसविण्यास नकार दिला, कारण ते अस्पृश्य होते. शेवटी तडजोड होऊन एका अस्पृश्य व्यक्तीने (अप्रशिक्षित व्यक्तीने) टांगा चालविण्याची जबाबदारी घेतली. परंतु घोडा बिथरल्याने टांगा उधळला.त्यामुळे बाबासाहेब दुरवर फेकले गेले आणि जखमी झाले.यामुळे जवळपास एक महिनाते डॉक्टरांच्या देखरेखीत होते.त्यामुळे Start Committee चे रिपोर्ट देण्यास उशिर झाला.[३] या घटनेवरुन बाबासाहेबासारख्या उच्चविद्याविभूषीत व्यक्तीलाही अस्पृश्यतेचे कसे चटके बसले हे लक्षात येते

ुरुवार तारीख ८ ऑक्टोबर १९३६ रोजी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे सकाळच्या ाडीने ६.३० ला जळगाव स्टेशनवर आले.त्यावेळी त्याच्या स्वागतार्थ पूर्वखानदेशातील प्रमुख मंडळींनी हजर राहुन स्वागत केले. स्वागतप्रसंगी तत्कालीन अस्पृश्य पुढारी सेनू नारायण मेढे, शामराव कामाजी जाधव, रायला झगा निकम, लक्ष्मण पाहुणा मेढे, धनाजी रामचंद्र बिऱ्हाडे, मोतीराम रामजी बिऱ्हाडे, देविदास सोनावणे, नामदेव सोनवणे इ. खानदेशातील प्रमुखमंडळी हजर होती.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर ाडीतून उतरल्याबरोबर त्यांचे गनभेदी जयजयकारात स्वागत करण्यात आले व श्री.मेढे यांनी त्यांना पुष्पहार घातला.नंतर आलेल्या मंडळींची विचारपूस करीत लेक्टरसाहेब (पूर्वखानदेश) यांच्या मोटारीतून बाळासाहेब प्रधान वकील यांच्या घरी गेले डॉ.बाबासाहेबांना कोर्टाचे काम असल्याने ते ११ वा.कोर्टात गेले.बाबासाहेब जाऊन पोहोचत नाहीत तोच लोकांचे थवेच्या थवे कोर्टाकडे धाव घेऊ लागले.१५-२० मिनिटात सर्व कोट अलोट गर्दीने फुलून जाऊन त्या ठिकाणी एक भली मोठी यात्राच आहे की काय असे भासू लागले.यावेळी कोर्टाच्या कामात बराच व्यत्ययये‍ऊ लागला व शेवटी जज साहेबांना कोर्टाचे दरवाजे बंद करावे लागले.तरीसुध्दा लोकसमुदाय कोर्टासमोरील भव्य पटांगणात सारखा बाबासाहेबांच्या आगमनाची वाट पाहात होता.कोर्टाचे काम बरोबर ५.२० ला संपताच ते बाहेर आले व थोडयाच वेळात हस्तपत्रिकेत जाहीर केल्याप्रमाणे जळगाव येथील म्युनिसिपल टाऊन हॉलमध्ये डॉ.बाबासाहेबांची मोटार आली.त्यावेळी चार हजारावर लोकसमुदाय जमला होता.रणगर्जनेने व जयजयकाराने बाबासाहेबांचे स्वागत करण्यात आले व सभेच्या कामास सुरुवात झाली.सदर प्रसंगी नाशिक येथील जनार्दन रोहम व बलराम दादा टेलर इ.मंडळी हजर होती.पहिल्या प्रथम भाऊराव गायकवाड यांचे येत्या असेंब्लीच्या निवडणुकीविषयी जोरदार व अत्यंत कळकळीचे भाषण झाले.[४]

नंतर डॉ.बाबासाहेब बोलायला उठले त्यावेळी टाळयांचा एकच कडकडाट उठला.सर्वत्र त्यांच्या जयजयकाराचा ध्वनी उठू लागला.मग डॉ.बाबासाहेबांनी सर्वांना शांत होण्याचा इषारा करताच क्षणात सर्व वातावरण शांत झाले.अशा तऱ्हेने आमच्या सेनानायकाच्या प्रत्यक्ष हुकूम अंमलात आणण्याची साक्ष त्यांनी पटवून दिली.शांतता होताच डॉ.बाबासाहेब म्हणाले, `आजची ही सभा दौलतराव गुलाजी जाधव यांच्या उमेदवारीस पाठिंबा देण्यासाठी भरविण्यात आली आहे.तुमच्या पूर्वखानदेश जिल्हयातील पूर्व भागाचे राखीव जागेकरिता ते उभे आहेत.या जागेकरिता आणखीही उमेदवार उभे आहेत, असे मी ऐकतो.त्यापैकी मी मेढे, बिऱ्हाडे यांची नावे ऐकतो.या दोघांना मी चांगले ओळखतो.त्यांचा माझा संबंध आज १५-२० वर्षापासून आहे.त्यातल्या त्यात मेढेंशी माझा जास्त संबंध आहे.मेढेंनी येथे काही काम केले आहे.असे असता मी जाधवांनाच का उभे केले, असे पुष्कळांना वाटत असेल, पण त्याला कारण एकच आहे ते म्हणजे कायदेमंडळात हुशार, चाणाक्ष व समाजदक्ष लोकांची जरुरी आहे. आपणाला त्या कामास योग्य असाच इसम हवा आहे.भलत्या कामावर भलत्याच इसमाची निवड केली तर त्यास ते काम झेपणार नाही व त्याला ते काम येणार नाही.तुम्हाला जर एखादे घर बांधायचेअसेल तर तुम्ही योग्य माणसांनाच जी ती कामे सांगता.सुताराला लोहाराचे काम सांगितले तर त्याला ती कामे करता येणार नाहीत. तुम्ही गवंडयाला गवंडयाचेच काम सांगणार आणि असे जर तुम्ही केले नाही तर घराऐवजी बेडौल डोलारा मात्र तुम्हाला दिसेल. पण योग्य ते काम योग्य त्या इसमाला दिले तर तुमच्या डोळयांचे पारणे फिटणारी सुंदर इमारत तुम्ही पाहू शकाल. हीच गोष्ट व्यवहाराची आहे व ती तुम्ही प्रत्येकाने थोडा विचार केला तर कळून येणार आहे. मेढे-बिऱ्हाडे हे म्युनिसिपालिटी, लोकल बोर्ड व स्कूल बोर्ड यांच्या ामालाच योग्य आहेत.पण त्यांनी जे काम आपणास पाहता येणे अशक्य आहे, अशा कामाची इच्छा करु नये. जर त्यांना खरेच समाजाचे हित व्हावे अशी कळकळ असेल तर त्यांनी थोडा वेळ मनाशी विचार करावा व अंतःकरणापासून त्या कामाला कोण लायक आहे, हे ठरवावे व जर त्यांनी प्रामाणिकपणेविचार केला तर जाधवच त्या कामास योग्य आहेत, असेच त्यांचे मन त्यांना उत्तर देईल. जे काम ज्यांच्याने होणार नाही. ते ना-लायक आहेत, असे मी म्हणत नाही.तर ज्या त्या कामाला जो तो इसम लायक असतो आणि या कामास जाधव जास्त लायक आहेत.कौन्सिलचे सर्व काम इंग्रजीतून चालते आणि म्हणूनचउमेदवाराला उत्तम इंग्रजीचे ज्ञान पाहिजे.त्याला वाटेल ते प्रश्न विचारण्याची ताकद पाहिजे.या सर्व गोष्टी उत्तम इंग्रजी जाणणाऱ्यालाच शक्य आहेत.[५] इंग्रजी न जाणणाऱ्यांचा येथे उपयोग नाही.आम्हाला आमच्या मोजक्या खुर्च्या शोभवावयाच्या नाहीत.आम्हाला कार्य करावयाचे आहे. आज त्यांच्याइतका शिकलेला इसम तुमच्या जिल्हयात दुसरा नाही. तो बी.ए. झाला आहे. तो काही माझा नातेवाईक नाही किंवा तो त्याचा भत्ता मला देणार नाही.मी तुमच्याच फायद्याकरिता त्याची निवड केली आहे.मी काही पक्षपात केला नाही.मी सर्व सारासार विचार करुन व पूर्वा-देशचा नकाशा माझ्या नजरेसमोर ठेवून जाधवांची निवड केली आहे आणि मी पुन्हा सांगतो की तो लायक आहे.

तुम्ही म्हणाल की अडाणी मराठे व कुणबी कौन्सीलमध्ये जातात. त्यांना कुठे इंग्रजी येते ? जर त्यांचा इसम चालतो मग आमचा ा नको ?पण मी तुम्हास असे सांगतो की मराठे, कुणकी आणि तुमच्यात जमीन अस्मानचे अंतर आहे.त्यांना सर्वकाही अनुकूल आहे.त्यांना कोठलीही उणीव नाही.पण तुम्ही कंगाल आहात.तुम्हास सर्व काही कष्टानेप्राप्त करावे लागते आणि ते सुलभरितीने प्राप्त रावयाचे असेल तर फक्त कायद्याने मिळविता येणे शक्य आहे. एवढयाकरिता तूमचे मूर्ख उमेदवार चालणार नाहीत, तज्ञ हवे आहेत ारण तुमची ग्रहदशा काढून टाकावयाची आहे आणि म्हणूनच जाधवासारख्या लायक उमेदवारास तुम्ही निवडुन देणे तुमचे कर्तव्य आहे.

जर तुम्ही तसे करीत नसाल तर तुम्ही स्वतःचा नाश करुन घ्याल., ही मी तुम्हाला आजच धोक्याची सूचना देतो. जर एखाद्याने मुर्खपणा ला तर तुम्ही तो करु नका.एकाने चोरी केल्यास दोरी बांधुन फुकट मरु नका. आज दोन हजार वर्षांपासून तुमचे पूर्वज या हिंदुस्थानात आहेत. पण कोणकोण ब्राम्हणाच्या मांडीला मांडी लावून बसले होते? तो भाग्योदय आज तुम्हालाप्राप्त झाला आहे आणि अशावेळी जर तुम्ही अंध व स्वार्थी दृष्टी ठेवली तर सर्व समाजाचाच नव्हे तर स्वतःच्या बायका-मुलांचा घात कराल. म्हणून मी या सर्व मंडळीतर्फे मेढे-बिऱ्हाडे यांना विनंती करतो की तुम्ही समाजाच्या आड येवू नका व विनाकारण गोंधळ करु नका. पण इतके सांगुनही त्यांनी ऐकले नाही तर तुम्ही काय कराल ? तुम्ही मला विरोध कराल काय ? मग काय कराल ? समाजाचा घात कराल ? मग काय कराल ?तुमच्या भागात ५००० मतदार आहेत.प्रत्येकाला मतदानाचाहक्क प्राप्त झाला आहे आणि त्याचा तुम्ही योग्य तोच उपयोग केला पाहिजे. म्हणून प्रत्येकाने विचार केला पाहिले व सर्व समाजाचे कार्य उत्तम व्हावे असे जर तुम्हाला वाटत असेल तर तुमचे कर्तव्य करा आणि सर्वांनी वाटेल ती टपट करुनजाधवालानिवडून आणा. फूट ी नाव व कुचकामाचे नावाडी देऊन ती नाव पैलतीरावर न्या, जर तुम्ही म्हणत असाल तर त्या नावेला मी केव्हाही पैलतीला नेणार नाही.इतकेच नव्हे तर त्या नावेत पायदेखील ठेवणार नाही.म्ह ून मी सां न तेच नावाडी मला दिले पाहिजेत.तरच मी त्या जहाजाला सहजरित्या पार नेइन. शेवटी तुम्ही जाधवालाच निवडून आणावे अशी मी तुम्हास विनंती करतो.`

यानंतर वारभूवन यांनी डॉ.साहेबांनी जो अमूल्य उपदेश केला तो सर्वांनी लक्षात ठेवून व जाधव यांना निवडून देणेबद्दल एक जलसा खेडोपाडी नेण्याचे जाहीर केले.[६]

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांना ३१ जुलै १९३७ रोजी धुळे येथे काही कोर्टाच्या कामाकरिता जावयाचे होते.ते शुक्रवारी रात्रीच्या ाडीने निघून त्यांची गाडी ३१ रोजी सकाळी ५ वा.चाळीसगाव येथे आली.डॉ.बाबासाहेब चाळीसगावहून धुळे येथे जाणार ही बातमी ऐकून हजारो अस्पृश्य बंधुभगिनी त्यांचे हार्दिक स्वागत करण्याकरिता मोठया पहाटेपासून चाळीसगाव स्टेशनवर येऊन हजर होती.अगदी अवचित सर्व स्टेशन स्त्री-पुरुषांनी व मुलांनी फुलून ते डॉ.बाबासाहेबांचा सारखा जयघोष करीत तेथे उभे होते.

ाडी बरोबर ५ वा.स्टेशनवर आली.डॉक्टरसाहेब हास्यवदन करीत गाडीतून उतरताच `आंबेडकर झिंदाबाद` असा त्रिवार प्रचंड जयघोष झाला. आरंभी एस.एस.कर्णिक, चीफ ऑफीसर व अस्पृश्योध्दारक बोर्डिग बिल्डिंग फंड कमिटीचे सेक्रेटरी व मे.चाव्हा यांनी त्यांची मुलाखत घेतली. नंतर दिवाण चव्हाण यांच्या बोर्डिगतर्फे आणलेला हार डी.जी.जाधव यांनी डॉक्टरसाहेबांच्या गळयात घातला.त्यानंतर रांजणगाव येथील भगिनी श्रीमती सखुबाई कन्नडकर, सोनाबाई कन्नडकर, सावित्रीबाई अहिरे वगैरे भगिनींनी त्यांची पंचारती केली व त्यांना वंदनकेले.वेडाबाई सरदार, शांताबाई चव्हाण, शांताबाई जाधव यांनी विद्यार्थी वर्गातर्फे हार अर्पण ले.डॉ.बाबासाहेब अस्पृश्योध्दारक बोर्डिग पहावयास येतील असे कित्येकांना वाटल्यावरुन बराच मोठा समुदाय बोर्डिगाच्या आवारात जमा झाला होता.म्हणून शांताराम कामाजी जाधव व श्रावण धर्मा जाधव यांनी त्यांना विनंती केली, परंतु वेळेच्या अभावी रात्री ८.३०वा.येण्याचे त्यांनी नंतर कबुल केले.त्यामुळे बोर्डिगमध्ये जमलेला जनसमुदाय त्यांचा गगनभेदी जयजयकार करीत स्टेशनवर आला.अस्पृश्य लोकांचे डॉक्टरसाहेबांवरील अलौकिक प्रेम व त्यांच्या कामगिरीविषयीचा उत्साह पाहून चाळीसगाव येथील स्पृश्य जनतेने आश्चर्याने तोंडात बोटेच घातली. त्यांच्या दर्शनसुखासाठी अस्पृश्य बांधवांचा हा अपूर्व उत्साह कौतुकास्पद नाही असे कोण म्हणेल ?[७] ारण डॉक्टरसाहेब कोणत्याही कार्यक्रमाकरिता या भागात आले नव्हते.ते फक्त आपल्या कोर्टाच्या कामासाठी जात असतानासुध्दा लोकांना त्यांच्या दश्रनसुखाची इतकी आतुरता वाटावी हे अलौकिकत्वाचे लक्षण म्हणावयास कोणतीच हर त नाही.

विशेषतः हा दिवस बाजाराचा असूनही लोकांनीआपली रेदीविक्री चटकन आटपून ते बायका-मुलांसह चाळीसगाव स्टेशनवर आले होते. तसेच डॉक्टर साहेबांच्या आगमनासंबंधी हँडबिले वगैरे काहीच काढली नव्हती.नुसत्या ऐकीव बातमीने हा सारा अफाट जनसमुदाय त्यांच्या दर्शनासाठी येथे जमला होता हे विशेष होय.

यानंतर डॉ.आंबेडकर साहेब सर्वांचा प्रेमभराने निरोप घेऊन सकाळच्या ६.४५ च्या गाडीने धुळयास गेले. त्यांच्याबरोबर डी.जी.जाधव व दत्तात्रय मागाडे हे उत्साही तरुण समाजकार्यकर्तेही होते. रात्री बोर्डिगला डॉ.बाबासाहेब भेट देणार हे ऐकुन तेथे दिवाबत्ती रोषणाई वगैरेची तयारी सुरु होती.डॉ.बाबासाहेबांच्या आगमनाची वाट पाहण्याकरिता बोर्डिगपासून ते स्टेशनपर्यत दोन फर्लांगावर लोक ठिकठिकाणी दुतर्फा उभे होते.लोकांची शिस्त ठेविण्याकरिता पहिलवान धावजी यांनी आपल्या आखाडयासह एकंदर व्यवस्था ठेविली होती.तसेच डॉ.बाबासाहेबांना स्टेशनवरुन आणण्याकरिता हरिभाऊ पाटसकर, वकील यांची पत्नी सौ.वारुबाई पाटसकर यांनी आपल्याकडील मोटारगाडी पाठवुन दिली होती.पाटसकर कुठे बाहेरगावी गेल्यामुळे ते यावेळी डॉक्टरसाहेबांना भेटू शकले नाहीत.

पूर्वी ठरल्याप्रमाणे डॉ.बाबासाहेब रात्री ८.३० वा.चाळीसगावला नक्की येणार हे ठरल्यासारखेच होते.परंतु इतक्यात एक बातमी आली की, डॉक्टरसाहेबांना घेऊन येणाऱ्या आ गाडीचे इंजिन वाटेत जामदे स्टेशन सोडताच सीक झाले.त्यामुळे लोकांमध्ये निराशा उत्पन्न झाली.१-२ तासात इंजिन नीट होऊन गाडी फारतर दोन तास उशीरा येईल, अशी लोकांची कल्पना होती.डॉक्टसाहेबांच्या स्वागतासाठी झिपरु तुकाराम जाधव, नथ्थु दोनू जाधव, जाबरसाहेब, मांगो आनंदा जाधवहे स्टेशनवर गेले होते. बोर्डिगमध्ये जमलेल्या लोकांचे मनोरंजन

करण्याकरिता भास्कर मास्तर, जगन्नाथ सुदंरनाथ यांचे पोवाडे गायन व वेडाबाई चव्हाण, शांताबाई जाधव यांच्या बोधपर पदांचे गायन वगैरे कार्यक्रम झाले. भगिनी वर्गाची बसण्याची वगैरे व्यवस्था उत्तम ठेवली होती. श्रीमती ध्रुपतीबाई दिवाण, झेलाबाई पोम मोरे, सखुबाई आनंदा जाधव, सावित्रिबाई तोताराम जाधव वगैरे प्रमुख स्त्रिया हजर होत्या. शेवटी पहाटे तीन-चार वाजता गाडी स्टेशनवर येईल अशी बातमी रायला मास्तर यांनी आणली. झाले, लोकांनी बोर्डिगचे आवार सोडून रात्री बारा वाजता स्टेशन गाठले. यापूर्वीच आजुबाजुच्या खेडयातील लोकांची स्टेशनवर गर्दी झाली.त्यात हा जमाव येऊन आजूबाजूच्या खेडयातील लोकांची स्टेशनवर गर्दी झाली.त्यात हा जमाव येवून मिळाल्यामुळे स्टेशनचा सर्व भाग माणसांनी पूर्णपणे भरुन गेला.लोक पहाटे चार वाजेपर्यंत जागरण करीत होते.एकदाची स्टेशनमध्ये गाडी आली.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या जयघोषाने सारे वातावरण दुमदुमून गेले.डॉ.बाबासाहेब गाडीतून उतरताच येथील समाजातर्फे रायला मास्तर यांनी त्यांना हार अर्पण केला. त्याचवेळी आठ मैलाचा पायी प्रवास करीत डी.जी.जाधव यांचे वडील व माता डॉक्टरसाहेबांच्या भेटीस आले. त्या उभयतांनी डॉ.बाबासाहेबांना वंदन केले. इंजिनाच्या नादुरुस्तीमुळे त्यांना उशीर झाला होता आणि लगेच ५ वाजण्याचे गाडीने मुंबईस जावयाचे असल्यामुळे बोर्डिगमध्ये त्यांना जाता आले नाही. जमलेल्या लोकांनी त्यांचे स्वागत स्टेशनवरच केले.निरनिराळया संस्थेकडून त्यांना अनेक हार अर्पण करण्यात आले.डॉक्टरसाहेबांनी त्यांचा प्रेमाने स्वीकार केला आणि सर्वास आपल्या चळवळीसाठी थोडासा उपदेश करुन निरोप घेतला.हा अपूर्व सत्कार समारंभ चाळीसगाव शहरात दिवसभर गाजून राहिला होता.[८]

दि.१७ जून १९३८ रोजी सकाळी ५ वा.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे चाळीसगाव स्टेशनवर उतरले तेव्हा त्यांच्या स्वागतासाठी प्रचंड लोकसमुदाय जमला होता. जयघोषांची एकसारखी गर्जना चालली होती. डॉ.बाबासाहेब गाडीतून उतरताच अस्पृश्योध्दारक बोर्डिगचे सेक्रेटरी डी.एम.मागाडे यांनी बोर्डिगतर्फे हार अर्पण केला.नंतर डॉ.बाबासाहेब धुळयाच्या गाडीत बसले.स्त्रियांतर्फे कु.शांताबाई दिवाण चव्हाण यांनी व पिंपरखेड येथील क्रेडीट सोसायटीतर्फे सोमा संसारे यांनीहारअर्पण केले. स्टेशनवर डी.जी.जाधव, (बी.ए., एम.एल.ए.) शांमराव कामाजी जाधव, (डिस्ट्रीक्ट लोकल बोर्ड मेंबर), जळगाव, श्रावण धर्माजी जाधव, (म्युनिसिपल कौन्सिलर), चाळीसगाव, दिवाण सीताराम चव्हाण, धावजी पहिलवान, भापु मुकादम, उबाळे, आडंगळे, तात्याबा पवार, श्रीपत पवार, सीमाराम आव्हाड वगैरे मंडळी व खेडयातील जनता जमली होती.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर सकाळी ६.३०वा.धुळयास कोर्टाच्या कामारिता रवाना झाले. त्यांच्याबरोबर तरुण उत्साही व डॉ.बाबासाहेबांचे एकनिष्ट सेवक डी.जी.जाधव व बोर्डिगचे सेक्रेटरी डी.एम.मागाडे हे गेलेले होते. कोर्टाचे काम आटोपल्यावर डॉ.बाबासाहेब १९ जून १९३८ रोजी रात्री ८.३० वा.चाळीसगावला उतरले.डॉ.बाबासाहेब येताच अतोनात गर्दी झाली.लोकसमुदाय ३-४ हजार जमला होता.डॉ.बाबासाहेब यांनी जेवण घेतल्यानंतर बोर्डिग पाहिल्यानंतर बोर्डिगच्या समोर सभेस सुरवात झाली.कवी ब-ना सखाराम साळुंखे यांनी पद म्हटल्यावर कू.शांताबाई चव्हाण यांनी आपल्या भाषणात सांगितले की, `आजची संस्थेची स्थिती समाधानकारक होण्यास डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या हातचे अमृताचे थेंब हे होत. आज ग्रँट १११० रु. व जागाही मिळून ३५०० रु.पर्यंत इमारत बांधली गेली आहे.लवकरच शेते बोर्डिगास मिळणार आहेत.अशी संस्थेची भरभराट ज्यांच्या अमृताच्या थेंबाने झाली आहे त्यांच्याच हस्ते बोर्डिगचा उद्घाटन समारंभ पार पाडण्याविषयी आमच्या मंडळाचा विचार ठरला आहे.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर लवकरच तारीख देतील अशी विनंती आहे.[९] इतके बोलून मी भाषण संपविते.` नंतर डी.एस.मागाडे यांनी भाषण केले.त्यांनी आपल्या भाषणात, सन १९२७ पासूनची एकंदर परिस्थिती निवेदन केली. नंतर एस.के.सोनवणे, डी.जी.जाधव यांचे भाषण झाल्यानंतर डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर भाषण करण्यास उठले.टाळयांचा एकच कडकडाट झाला.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या भाषणातील सारांश, `आज मला भाषण करण्याची पाळी येईल अशी माझी कल्पना नव्हती.आपण पुष्कळ लोक जमले असल्यामुळे दोन शब्द बोलतो.आपणावर जे सध्या सरकार राज्यकारभार करते ते ब्रिटीश सरकार नसून काँग्रेस सरकार आहे. ब्रिटीश सरकारचा मला ११ वर्षाचा अनुभव आहे व काँग्रेस सरकारचा ११ महिन्यांचा अनुभव आला आहे.काँग्रेस अधिकारारुढ होण्यापूर्वी मला जास्त आशा होती.परंतु ती फोल ठरली आहे.ब्रिटीश सरकारच्यावेळेस पोलीस खात्यात अस्पृश्यांना शिरकाव नव्हता.मी असेंब्लीत २ वर्षे भांडण करुन शिरकाव करुन घेतला.ब्रिटीश सरकार काही तरी देत असे.ब्रिटीश सरकार पडित जमिनिबद्दल अस्पृश्यांच्या अर्जाचा अगोदर विचार करीत असे व तसे त्यांच्या दप्तरीही आहे.ते कचेरीत सापडू शकेल. पोलीस खात्यात अस्पृश्यांच्या अर्जाचा अगोदर विचार करावा.ब्रिटीश सरकारने आमच्याकरिता काहीही राखुन ठेवलेले नाही असे दिसून येईल. सगळयांच्या बरोबर काही लाभ झाला तर तुम्ही घ्यावा.एका आईच्या पोटी जन्मास आलेल्या चार मुलांपैकी मोठया मुलास भाकरीचा मोठा भाग मिळतो.आई लहान मुलाकरीता भाकरी लपवून ठेवते तसे आपल्याकरिता काँग्रेसने काय राखुन ठेवले आहे ?काँग्रेस आमच्याकरिता काहीच राखुन ठेवत नाही. मग ती माय कशी होऊ शकेल ?आम्हाला मायेच्या लोभाव्याची जरुर नाही. आम्ही मरु व मनगटाच्या जोरावर मिळवू. आम्ही डरणार नाही व टोपली घेऊन दुसऱ्याच्या दारीही जाणार नाही.मायेच्या काँग्रेसचे काय आहे.मी गांधींचा शत्रु नाही.ज्याला जे

सत्य वाटते तो ते करतो.मी गांधींच्या कार्याची पर्वा करीत नाही.गांधींच्या हातात काँग्रेस आहे.`राजा बोले आणि दल हाले` गांधी बोलतो व ॉंग्रेस करते.गांधींच्या मनात आले, अस्पृश्यांना सवलती देण्याचे ठरवले तर त्यास खावयास मिळेल. गांधींच्या विरुध्द कोणीही जाणार नाही. `कळवळयाच्या याती आणि लोभाविन प्रिती.` आईचे प्रेम सर्व मुलांवर सारखे असते. करंटया मुलांवर सुध्दा जास्त असते.काँग्रेसची व तुमची आई गांधी आहे.अर्थात गांधीचे प्रेम तुमच्यावर जास्त असले पाहीजे, तसे मुळीच दिसत नाही.करिता दुसऱ्यावर विश्वासला त्याचा कार्यभाग बुडाला याप्रमाणे आपले कार्य आपणच रावया पाहीजे.आपल्यावर फारच मोठे संकट आहे.ते तुम्हास दिसत नाही.२००० वर्षांची परिस्थिती तुमच्या अंगवळणी पडली आहे.धुळयाची गोष्ट सांगतो,`धुळयाचे पाठक शास्त्री हिंदुधर्म-शास्त्रज्ञ आहेत.`अस्पृश्यांची पूर्वोक्ती` म्हणून पुस्तक लिहिले आहे.काही कामारिता शास्त्रींची भेट घेण्याचा निश्चय केला.पाठक शास्त्रींना मी ९, १० वा.आपणाकडे भेटावयास येईल असा निरोप पाठविला.मी मोटार घेवून पाठक शास्त्रींकडे लो.एका इसमाजवळ, मी आलो आहे, येऊ काय असे सांगितले.तेथे जेवण चालले होते.शास्त्रींचा निरोप आला नाही.ते धावत बाहेर आले.मी त्यांना सांगितले की, आपल्याशी चर्चा करावयाची आहे.पाठशाळेत चला.त्यांनी सांगितले की, आपण मोटारीतच चर्चा करु.धुळयाचे रस्ते अरुंद त्यामध्ये जास्तवेळ मोटारीत बसून चर्चा रणे योग्य नाही म्हणून पुष्कळ आग्रह केला.पण उपयोग झाला -नाही.माझ्यासारखे शिक्षण घेणारी माणसे थोडी असतील. परंतु माझ यासारख्यांना शास्त्रींच्या पाठशाळेत शिराकाव करता आला नाही.किती अपमान.माझ्या ऱ्हदयाला घरे पडतात.तुम्हाला जाणीव नाही.आपणाला जे काही मिळवून घ्यायचे असेल ते झगडा करुन मिळेल. काँग्रेस गांधींचे धोरण ११ महिन्यात चांगले दिसले आहे.याचा प्रत्यक्ष पुरावा नागपुरचे ना.शरीफ यांचे प्रकरणच देईल. यासाठी आपण सर्वांनी संघटना करुन सामर्थ्य एकवटून तोंड दिले पाहिजे.काँग्रेस ही ५० वर्षांची आहे.स्वतंत्र मजुर पक्ष दीड दोन वर्षांचा आहे.काँग्रेसला जर कोणाची भिती वाटत असेल तर ती स्वतंत्र मजुर पक्षाची होय. आम्ही १५ माणसे काँग्रेसला भंडावूनसोडतो.१५ व्या ऐवजी ३० अगर ४५ माणसे असती तर आपलेच राज्य आले असते.१०-१५ वर्षात एकी केली तर खात्रीने सांगतो की, आपलेच राज्य होईल. तुम्ही सर्वजण मला देव म्हणता.मी देव नसून महार आहे.तुमचा स्वतंत्र मजुर पक्षच देव आहे.धोडयाला शेंदुर लावला म्हणजे देव होतो तसा मी आहे.तुमचा खरा देवस्वतंत्र मजूर पक्ष आहे.सर्वांनी स्वतंत्र मजूर पक्षाचे सभासद व्हावे.वर्षाचे ४ आणे देण्यास जड नाहीत.मी पुष्कळ बोललो आहे.इत भाष झाल्यानंतर डी.एम.मागाडे यांनी बोर्डिंगतर्फे हार अर्पण केला.धावजी याने व्यायाम शाळेतर्फे हार अर्पण केला.हरिभाऊ कन्नडकर यांनी निजामस्टेटतर्फे हार अर्पण केला.भगिनीतर्फे .शांताबाई चव्हाण हिने हार अर्पण केला.शेवटी डी.एम.मागाडे यांनी सर्वांचे आभार मानुन सभा बरखास्त करण्यात आली.नंतर सकाळच्या गाडीने डॉ.बाबासाहेब मुंबईस रवाना झाले.[१०]

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी ३० डिसेंबर १९३८ रोजी मकरनपुर ता.चाळीसगाव येथे एका सभेचे आयोजन केले होते.यापूर्वी ती सभा औरंगाबाद येथे आयोजित करण्याचे ठरविले होते.परंतु निजामाच्या राज्यात त्यासाठी परवानगी काढावी लागणार असल्याने त्यांनी ती जळगाव जिल्हयात आयोजित केली.मुस्लिम समाजाचे अस्पृश्य समाजाबद्दल असलेल्या दृष्टीकोनाचा सुमारे २०० मुस्लिमांनी मकरनपूर येथे येऊन धिक्कार केला.या सभेत काही महत्वाचे ठराव पास करण्यात आले ते असे.

१ महारांना वतन जमीन देण्यात यावी.
२ अस्पृश्यांसाठी राखीव जागा असाव्यात
३ दरवर्षी १४ एप्रिल हा दिवस डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरदिवस म्हणून साजरा करण्यात यावा.
४ बाबासाहेबांच्या घोषणेला पाठींबा द्या. बाबासाहेब तसेच अस्पृश्य हे हिंदु महासभा,आर्य समाज किंवा काँग्रेसवर विश्वास ठेवीत नाहीत.

यावेळी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी उपस्थित जनतेला आवाहन केले कि, तुमच्या ष्टाची व तुम्हाला त्रासदायक ठरणाऱ्या बाबींची यादी माझ्याकडे पाठवा म्हणजे त्यावर आपल्याला विचार करता येईल.[११]

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर अशाच एका पूर्वखानदेश दौऱ्यावर असतांना १९३८ मध्ये वाघडी ता.चाळीसगाव या खेडेगावात डी.जी.जाधव यांच्याकडे अचानक मुक्कामाला आले. जाधव यांचे घर अगदी लहान होते. हे बाबासाहेबांच्या लक्षात आल्याने त्यांनी निंबाच्या मोठया झाडाखाली खाट टाकण्यास सांगितली व त्यावरच ते बसले.त्यावेळी जाधवांची मोठी तारांबळ उडाली.डॉ.बाबासाहेब वात आल्याचे गावकऱ्यांना कळताच सारी मंडळी तेथे जमा झाली. डी.जी.जाधव यांनी त्यांची योग्य ती सोय करुन पाहुणचार ला. तेथे त्यांनी विश्रांती घेतली व गांवची चावडी, शाळा वगैरे ठिकाणे पाहिली आणि गावकऱ्यांशी गप्पा केल्या. त्या सर्वांना शिक्षणाचे महत्व पटवून दिले.[१२]

सा.प्रागतिकच्या १८ मार्च १९३९ वृत्तानुसार, अखिल भारतीय दलिततत्मा डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे येत्या २२ मार्च १९४१ रोजी जळगाव येथे पूर्वखानदेश परिषदेत हजर राहणार आहेत.२३ मार्च रोजी त्यांना पूर्वखानदेश डिस्ट्री लोकल बोर्डातर्फे मानपत्र देण्याचा समारंभ आयोजित करण्यात आला होता.[१३]

ठरल्याप्रमाणे शनिवार २३ मार्च १९४१ रोजी जळगाव येथील कॉटन मार्केट मैदानात पूर्वखानदेश जिल्हा दलित परिषद डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली भरली होती.परिषदेत बराच समुदाय उपस्थित होता.याप्रसंगी बाबासाहेबांनी आपल्या भाषणात, अस्पृश्यांची एक स्वतंत्र वसाहत निर्माण करावी म्हणजे त्यांची अस्पृश्यता नष्ट होईल असे सांगितले.जळगाव येथील जिल्हा लोकल बोर्डातर्फे त्यांना त्याचदिवशी मानपत्र देण्यात आले. मानपत्रात अस्पृश्य समाजासाठी बाबासाहेब घेत असलेल्या परिश्रमाबद्दल त्यांचे अभिनंदन करण्यात आले व दरवर्षी १४ एप्रिलला आंबेडकर जयंती निमित्त बोर्डाच्या शाळांना सुटी देण्याचे डिस्ट्रीक लोकल बोर्डाने ठरविल्याची घोषणा याप्रसंगी करण्यात आली.[१४]

निष्कर्ष :-

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचा १९२९ ते १९४१ या जवळपास बाविस वर्षांच्या कालखंडात कुठल्या ना कुठल्या कारणाने जळगाव जिल्हयाशी प्रत्यक्ष संपर्क राहिलेला आहे. जिल्हयातील या भेटींना तत्कालीन काळातील दलित-उपेक्षितांच्या चळवळीने खुप मोठया प्रमाणात प्रबोधनात्मक अंगाने गती घेतलेली दिसते. सातत्याने वेगवेगळया कार्यक्रमात व सततच्या प्रवासात व्यस्त असतांनाही डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आपल्या चळवळीतील विश्वासू सहकाऱ्यांना व जमलेल्या शेकडो दलित बांधवाना ज्या पध्दतीने समजून घेत, त्या सर्वांचा आदर करत होते हे विशेष होय. उपेक्षित समाज घटकातील `लोकप्रतिनिधी` कुठल्या अंगाने कसा लायक असावा. या भूमिकेने त्यांनी डी.जी.जाधवांच्या प्रचारासाठी केलेले भाषण `आदर्श लोकप्रतिनिधी` कसा असावा याचे मूर्तिमंत उदाहरण आहे. कार्यक्रम कुठलाही असो आपली प्रबोधनाची भूमीका डॉ.बाबासाहेबांनी सोडली नाही. वैयक्तिक सुख...दुःखापेक्षा समाजहिताला महत्व देणारी त्यांची `बांधिलकी` या जिल्हयातील समकालीन कार्यकर्त्यांनी अनुभवल्यामुळे आंबेडकरी चळवळीच्या इतिहासात जळगाव जिल्हयाचे महत्व त्यामुळेच चिरंजीव राहिल.

संदर्भ साधने :-

१.न्यु.इग्लिश स्कूल, भालोद येथील नोंदवहीतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा शेरा, दि.२२/१०/१९२९, पृ.२३
२.पाटील भी.ना., खानदेशातील समाजप्रबोधनाची चळवळ (१९००-१९५०), पाचोरा, २००, पृ.२०४
3 .Mankar Vijay, Life & the Greatest Hummanitarian Revolutionary Movement of Dr.B.R.Ambedkar – A Chronology, Blue World Series, Nagpur, 2013, pg.91
४.वसंत मून, हरी नरके (संपादक), डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांची भाषणे, 1920-1936, खंड 18, भाग-1, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र-साधने प्रकाशन समिती, महाराष्ट्र शासन, मुंबई, 2002, पृ.155
५.पूर्वोक्त, पृ.५५६
६. पूर्वोक्त, पृ.५५७,५५८
७.पूर्वोक्त, पृ.31
८ . पूर्वोक्त, पृ.३६, ३७
९ . पूर्वोक्त,पृ.172
१०. पूर्वोक्त पृ.१७४
११ .Mankar Vijay, Life & the Greatest Hummanitarian Revolutionary Movement of Dr.B.R.Ambedkar – A Chronology, Blue World Series, Nagpur, 2013, pg.261, 262
12 .सुरवाडे विजय (संपादक), समकालीन सहकाऱ्यांच्या आठवणीतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, प्रकाशक, प्रकाश विश्वासराव लोकवाङमय गृह, मुंबई, २०१०, पृ.१०७, १०८
१३.सा.प्रागतिक, जळगाव, १८ मार्च १९४१, पृ.०५
१४.पूर्वोक्त, २५ मार्च १९४१, पृ.०५